

SUOMEN IMPLISIITTISTEN REFLEKSIIVIEN SEMANTTINEN TULKINTA

Käsittelen tässä artikkelissa suomen implisiittisesti refleksiivisiä verbejä ja niiden semanttista tulkintaa. Kutsun implisiittisiksi refleksiiveiksi normaalisti transitivisia verbejä silloin, kun ne esiintyvät syntaktisesti intransitiivisina ja niillä on refleksiivinen tai muu refleksiiviverbeille tyypillinen derivatiivinen merkityssisältö (refleksiiviverbien merkitystyypeistä ks. Koivisto 1991). Ilmiö kuuluu Eeva Kangasmaa-Minnin (1977) käsittelemän verbien piiloderivaation alaan. Implisiittisiä refleksiivejä ovat esim. verbit *heittää*, *panna* ja *laskea* ilmauksissa *heittää pitkäkseen*, *panna maata* ja *laskea levolle*. Verbit saavat refleksiivisen merkitystulkinnan (‘heittäytyä, paneutua, laskeutua’), vaikkei niihin sisälly mitään refleksiivistävää muotoainesta eli ns. refleksiivitunnusta (johdinta tai refleksiivipronominia). Niiden refleksiivisyys on siten implisiittistä, käyttöyhteydestä pääteltävää. Samoin esimerkiksi lauseessa *Oletko jo pessyt ja pukeut?* verbit *pestä* ja *pukea* tulkitaan ensisijaisesti merkitykseltään refleksiivisiksi (‘pessyt itsesi / peseutynyt, pukeutut itsesi / pukeutunut’). Toiminnan kohde määrittyy kontekstin tai puhetilanteen perusteella samaksi kuin toiminnan suorittaja. Implisiittisiä refleksiivejä tavataan muissakin kielissä kuin suomessa: transitiviverbeillä esiintyy yleisesti myös intransitiivista käyttöä, jonka yhtenä lajina on refleksiivinen käyttötapa (ks. Lyons 1968: 360–364).

Selvittelen seuraavassa niitä tekijöitä, jotka johtavat refleksiivitunnuksettoman verbin tulkittamiseen refleksiiviseksi. Tarkastelun lähtökohtana on ellipsin käsite. Lähestymistapa johtuu siitä, että mm. englannin, saksan ja hollannin implisiittisten refleksiivien on esitetty syntyneen siten, että lauseesta on objektin asemasta heittynyt refleksiivipronomini (ks. Hermodsson 1952: 65–80, 104–105). Tämän ajattelun mukaan esim. ilmaus *Oletko jo pessyt ja pukeut?* palautuisi vastaavaan eksplisiittiseen refleksiivi-ilmaukseen *Oletko jo pessyt (it-*

*sesi) ja pukenut itsesi?*¹ Koska suomen implisiittisten refleksiivien syntyä tai semanttista motivaatiota ei ole selitetty muullakaan tavoin, tutkin, missä määrin ilmiön voi ajatella palautuvan refleksiivipronominin ellipsiin. Keskityn tarkastelussa erityisesti kontekstuaalisten seikkojen osuuteen merkitystulkinnassa ja käyn samalla rajaa sen suhteen, onko implisiittisten refleksiivien merkitys tilanteinen vai vakiintunut. Aineistoni on suomen yleiskielestä ja murteista, ja käsittelen kirjoitettua ja puhuttua kieltä tässä yhdenveroisina. Tarkastelu on enimmäkseen synkronista. Suomen implisiittisten refleksiivien historian selvittämiseen tarvittaisiin lisäksi muiden itämerensuomalaisten kielten huomioonottoa ja vertailua.

YLEISTÄ ELLIPSISTÄ

Lause, jota katsotaan kohdanneen ellipsi, on rakenteeltaan vajaa, koska siitä puuttuu jokin siihen odotuksenmukaisesti kuuluva lauseenjäsen. Tämä puuttuva, elliptinen jäsen voidaan lauseen kuvauksessa esittää nollakonstituenttina (\emptyset). Ellipsi toimii kielessä tekstuaalisena sidoskeinona samaan tapaan kuin esim. pronominaalistus. Se on yksi tapa ilmaista tekstissä kuvattavien tarkoitteiden identtisyttä. Konstituentin puuttuminen lauserakenteesta on merkki siitä, että se on jo tuttu tekstiympäristöstä tai diskurssimaailmasta. Perimmäisenä syynä ellipsiin on pyrkimys välttää toistoa ja turhaa redundanssia.

Yleensä elliptisellä lauseenjäsenellä on edeltävässä tekstissä korrelaatti, joka eksplikoi sen tarkoitteen. Ellipsi voi toisaalta olla myös tekstin ulkopuolelle viittaavaa, eksoforista. Tällöin elliptisen lauseenjäsenen tarkoite on pääteltävissä kielenulkoisen tilanteen tai yleisen maailmantiedon avulla. Viitteisyytensä perusteella ellipsi voidaan jakaa kahteen päätyyppiin: rakenteelliseen² ja pragmaattiseen. Rakenteellinen ellipsi on endofoforista, tekstiin viittaavaa, ja pragmaattinen ellipsi eksoforista. Ellipsin pakollisuus tai säännöllisyys vaihtelee tapauksittain. (Ellipsistä ks. esim. Enkvist 1975: 37–40; A. Hakulinen 1978, Hakulinen ja Karlsson 1979: 312–313, 323–327.)

Rakenteelliselle ellipsille on ominaista, että rakenteeltaan vaillinainen lause on tarkasti täydennettävissä edeltävän tekstin avulla ilman, että tilannekontekstiin tarvitsee turvautua (A. Hakulinen 1978: 236). Rakenteellinen ellipsi sitoo itsenäisten (la) tai rinnasteisten (lb) tai alisteisten (lc ja d) lauseiden samaa merkitseviä lausekkeita (Hakulinen ja Karlsson 1979: 323), esim.

1. a. *Autot* menivät kuitenkin muualle. Toisen \emptyset osti liikennöitsijä Tyllilä, toisen \emptyset muuan nainen.
- b. *Moto Pinto* oli pitkään PSD-puolueen jäsen ja \emptyset toimi sen parlamenttiryhmän johtajanakin.
- c. *Karilla* on tulevaisuutta edessään, mikäli \emptyset terveenä pysyy.
- d. Jos sinä voit *ottaa viikon vapaata*, minäkin voin \emptyset .

Rakenteellisen ellipsin alaan kuuluu siis sekä virkkeiden välisiä että virkkeensisäisiä rinnasteisten tai alisteisten lauseiden välisiä sidoksia. Sidossuhde on näissä esimerkeissä anaforinen, tekstissä taaksepäin viittaava, koska elliptinen konstituentti sijaitsee korrelaattinsa jäl-

¹Tällaisia verbin ja objektinsijaisen refleksiivipronominin muodostamia rakenteita (*pessyt itsesi, pukenut itsesi*), joilla usein on myös johdosvastine (*peseytynyt, pukeutunut*), nimitän *itse*-rakenteiksi.

²Auli Hakulinen käyttää 1978 nimitystä syntaktinen (eli rakenteellinen) ellipsi, mutta kutsuu 1979 Karlssonin kera samaa ilmiötä tekstuaaliseksi ellipsiksi. Itse käytän tässä nimitystä rakenteellinen ellipsi, jonka alaan luen niin virkkeensisäiset (lauseiden väliset) kuin virkkeiden välisetkin sidossuhteet.

jessä. Tällöin ellipsistä voidaan käyttää nimitystä *nolla-anafora* (ks. Givón 1983: 57–58). Ellipsi voi esiintyä myös samaan lauseeseen kuuluvien lausekkeiden rinnastuksen yhteydessä, esim. *isot Ø ja pienet pojat*, jossa elliptinen konstituentti sijaitseekin korrelaattinsa edellä. Yleisesti ottaen rakenteellisen ellipsin vaikutusala ovat tekstissä lähekkäin esiintyvien rinnasteisten ilmaisyksikköjen yhteiset osat.

Ellipsin toisen päälajin, pragmaattisen ellipsin, ominaispiirteenä on, että puuttuvan konstituentin korrelaatti ei esiinny edeltävässä tekstissä ja lausetta voi usein täydentää useammalla kuin yhdellä tavalla: esim. *Pyysin häntä mukaani, mutta hän kieltäytyi Ø* (= tulemasta/lähtemästä mukaani). Yleensä kuitenkin joko välitön puhetilanne tai kulttuurikonteksti auttaa kuulijaa tai lukijaa täydentämään lauseen: (Eeva syö omenaa) Aatami: — *Toitko minullekin Ø?* (= omenan), (uutinen lehdessä:) *Assad lopetti Ø Kremlissä* (= neuvottelut), *Juokaa Ø tästä lähteestä* (= vettä), *Hänen miehensä juo Ø* (= alkoholijuomia [hallitsemattomasti, liikaa]). (A. Hakulinen 1978: 234.)

Ellipsin käsitettä on hyödynnetty varsinkin transformaatiokieliopin mukaisessa kielen tarkastelussa. Siinä kuvauksen lähtökohtana pidetään syntaktisesti täydellistä lausetta, josta konstituentin poiston avulla johdetaan eli generoidaan elliptinen lause. Ellipsi-ilmiöiden käsittelyssä ei kuitenkaan ole välttämätöntä tukeutua transformaatioajatteluun (ks. Kallio-koski 1989: 65–66). En tässäkään käsitä ellipsiä miksikään syntaktiseksi operaatioksi tai muuksi lauserakenteen prosessuaaliseksi kuvauskeinoksi, vaan odotuksenmukaisen konstituentin puuttumisesta lauserakenteesta. Tällöin vajaata lausetta ei tarvitse johtaa täydellisemmästä ja riittää, että tarkastellaan rinnakkain sellaisia muuten identtisiä lauseita, joista toisessa on mukana se konstituentti, joka toisesta puuttuu. Vaihtoehtoisesti voi myös ajatella, että ellipsissä ei ole kyse konstituentin puuttumisesta ollenkaan, vaan prototyypiseksi tai odotuksenmukaiseksi käsitettyyn »täydelliseen» lauserakenteeseen nähden jotenkin epätäydellisestä sekvenssistä, jota motivoi pyrkimys ilmaisun funktionaalisuuteen ja ekonomisuu-teen (ks. Muikku-Werner 1991).

Käsitti ellipsin prosessiksi tai ei, elliptisen ja sitä vastaavan täydellisen lauseen vertailussa ei voi kuitenkaan välttää sitä epäsuhtaa, että todellisesta kielenkäytöstä tavatun elliptisen lauseen parina on käytännössä vain potentiaalinen tai kuvitteellinen, usein mahdotonkin kielen lause. Elliptiseen lauseeseen voi lisätä tai ajatella lisättäväksi puuttuvan konstituentin, mutta näin saatava rakenteeltaan täydellisempi lause on tutkijan konstruktion tulosta eikä todellinen diskurssilause.

Siirryn tarkastelemaan suomen implisiittisten refleksiivien mahdollisesti edustamia ellipsin lajeja. Käsitelen ensin rakenteellista ellipsiä ja sitten pragmaattista ellipsiä.

RAKENTEELLINEN ELLIPSI

Ellipsi esiintyy tekstissä usein rinnastuksen yhteydessä siten, että rinnasteisille lausekkeille yhteinen konstituentti reaalistuu materiaalisena kerran ja korvautuu muulloin Ø:lla. Tällainen ellipsi voi koskea myös *itse*-rakenteen objektina esiintyvää refleksiivipronominia. Tällöin kahdesta (tai useammasta) rinnasteisesta verbilausekkeesta toinen (tai muut paitsi yksi) jää vaille *itse*-objektia, esim.³

³ Olen lisännyt kaikkiin esittämiini esimerkkeihin Ø:n kuvaamaan verbin puuttuvaa refleksiivistä objektia.

2. a. Suomalainen eliitti ja päättäjät ovat *myyneet* Ø ja *uhranneet itsensä* kansainvälisyyden ja kehityksen alttarille. (US 21.10.1990 s. 40)
- b. Joissain tapauksissa varauksia ovat myös korjaukset, joissa puhuja *korjaa* Ø tai *tarkentaa itseään*. (A. Hakulinen 1989: 119)
- c. Periaatteessa en välitä hittojakaan miten kukakin *itsensä koristaa* tai Ø *vaattettaa*. (HS 12.8.1990 s. C 8)
- d. Ihminen on jo ennen meikkivoiteiden historiaa käynyt ruumiinsa kimppuun näyttääkseen entistä kauniimmalta: hän on *venyttänyt* Ø, *typistänyt* Ø, *silponut* Ø, *valkaissut* Ø ja *värjännyt itseään*. (HS kuukausiliite 15/1992 s. 20)
- e. Mutsi meikkasi karusti ja tuntui välillä että se halusi ennemminkin *rumentaa itseään* kuin *kaunistaa* Ø. (Anja Kauranen: Sonja O. kävi täällä s. 94–95)

Tämä ellipsi on luonteeltaan syntaktista. Kyse on refleksiivipronominiobjektin jokseenkin pakollisesta Ø-substituutiosta rinnasteisissa verbilausekkeissa. Näiden esimerkkien objektittomia verbejä en katso implisiittisiksi refleksiiviksi, koska niiden intransitiivisuus on puhtaasti syntaktinen ilmiö eikä verbin leksikaalinen ominaisuus.

Toisenlaista rakenteellista ellipsiä edustavat sellaiset tapaukset, joissa refleksiivisellä Ø-objektilla on korrelaatti lähitekstissä, mutta ei kuitenkaan syntaktisesti rinnasteisessa lausekkeessa saman lauseen tai virkkeen sisällä (esimerkit 3 ja 4 ovat kirjoitetusta yleiskielestä, 5 ja 6 murteista):

3. — Palaisin Kölniin kerjuupussi selässä? Ennen *hirtän itseni!* — Jos *hirtät* Ø, mene *hirttämään* Ø mahdollisimman kauas Vercellostä. Muuten Corleone leikkelee ruumiisi. (Sirpa Mäkelä: Agrippa s. 117)
4. Todettuaan oven hakkaamisen turhaksi eläkeläinen meni avoimena olleen olohuoneen ikkunan luo ja alkoi *punnertaa itseään* sisälle. Tässä vaiheessa maalari ampui häntä kohti yhden laukauksen.
Maalari myönsi ampuneensa eläkeläisen, mutta korosti, että kyse oli hätävarjelusta. Maalari huomautti, että hän tiesi eläkeläisen arvaamattomaksi ja väkivaltaiseksi. Eläkeläinen on tuomittu kahdesti taposta. Vajaat kymmenen vuotta sitten hän puukotti myös maalaria, ja silloin hänet tuomittiin tapon yrityksestä.
Maalari sanoi olevansa varma siitä, että eläkeläisellä oli revolveri kädessään, kun tämä *punnersi* Ø ikkunasta sisään. Istunnossa kuultu maalarin vaimo vahvasti havainnon. (HS 27.5.1994 s. A 10)
5. Eikä sinne mennyk kukaa, sisähuaneisii, rapust, mut yks men, sitte ja, kuttu että, tulee... morsiai *näyttämää ittejääs*. Sanovat että, sen täytyy *näyttää ittejääs* yleisölle. Ni se... Paikkakunnav väjet ol sitte ruattalaisii niiko Porvon on, ylei väk. Ni sitten ku, yks men kuttumaa että morsiai tulee *näyttämää ittejääs* se, se tuł, sitte sil... ruunut päässä ja, ja sitten, kukkaspuketti käres ja sitte, kaikel taval, niinko morsiain oj ja, tuł *näyttämää* Ø ja... ja... ja kumartel sitte että »täshää miä olen ny». (Orimattila, Virtaranta 1964: 39)
6. no se [jouluämmänä juokseminen] ol simmost vaa sitt et *vaatetetti itten* sit yks *vaatet* Ø yhrenkaltaseks, toine toisenkaltasek ja juastim pitkin kulma. (Halikko, SMSA s.v. *itse*, nauh. 1960, kop. Outi Honkasalo)

Erotukseksi esimerkkien 2a–e edustamaan syntaktiseen ellipsiin tätä rakenteellisen ellipsin lajia voi kutsua tekstuaaliseksi: objektitonta verbiä, implisiittistä refleksiiviä, vastaa edeltävässä tekstissä saman verbin sisältävä *itse*-rakenne, ja nollaobjektin korrelaattina toimii tämän rakenteen objektina oleva *itse*-pronomini.

Myös eri verbin sisältävä *itse*-rakenne voi tukea objektittoman verbin refleksiivistä tulkintaa:

7. *Kehitä itseäsi kouluttamalla* Ø — lue vaikka kieliä. (HS)
8. se [lapsi valvottajan vaivatessa] ol' *repinä ihti*jää ja *ruäpina* Ø. (Juva, SMSA s.v. *raapia*, Arvo Inkilä 1936)
9. *Riisu ittes ja pam* Ø maata. (Kangasala, SMSA s.v. *riisua*, M. Kurkiniemi 1938)

Esimerkissä 7 objektittoman *kouluttaa*-verbin merkitys täsmentyy refleksiiviseksi paljolti edeltävän *kehittää itseään* -rakenteen vaikutuksesta: sen objekti sopii myös *kouluttaa*-verbin objektiksi. Esimerkissä 8 refleksiivinen ilmiobjekti ja nollaobjekti esiintyvät lähekkäisissä, syntaktisesti rinnasteisissa verbilausekkeissa, ja identtinen referenssi on niille siten hyvin odotuksenmukaista. Tukea *raapia*-verbin refleksiiviselle merkitystulkinnalle antanee myös se seikka, että raapiminen on toiminta, joka ihmiseen kohdistuessaan on tyypillisemmin refleksiivistä kuin ei-refleksiivistä: yleisemmin raavitaan omaa itseä kuin jotakuta muuta (vrt. esimerkin 7 *kouluttaa*-verbiin, jonka toiminta ei ole tähän tapaan luontaisesti refleksiivistä). Esimerkin 8 voi vaihtoehtoisesti ehkä tulkita myös esimerkkien 2 kaltaiseksi syntaktisen ellipsin edustajaksi, jossa Ø-objektin korrelaatti määräytyy puhtaasti syntaktisin perustein. Esimerkissä 9 kontekstin vaikutus Ø-objektin tulkintaan on vähäisempi kuin esimerkiksi 8, koska *panna maata* -rakenne on (länsimurteissa ja niiden pohjalta yleiskielessäkin) vakiintunut ilmaisemaan nimenomaan refleksiivistä toimintaa, itsensä panemista makaamaan, ja kyse on pikemmin ilmauksen idiomaattisuudesta kuin sen tekstuaalis-semanttisesta tulkinnasta (samalla tapaa ainakin jossain määrin leksikaalisesti vakiintunutta on esimerkin 4 *punnertaa*-verbin intransitiivinen käyttö). Transitiiiviverbin refleksiivisen käytön voi tällöin katsoa verbin yhdeksi itsenäiseksi merkitysvariantiksi, joka tosin vaatii reaalistuaakseen tietynlaista lauseympäristöä. Toisaalta myös edeltävässä verbilausekkeessa (*riisu ittes*) esiintyvä *itse*-pronomini sekä puhetilanne vaikuttavat omalta osaltaan Ø:n tulkintaan (vrt. esim. ilmaukseen *Riisu lapsi ja pane* Ø maata, jossa Ø voi tarkoittaa lastakin).

Esimerkeissä 3–9 nollaobjektilla on edeltävässä tekstissä korrelaatti, *itse*-pronominiobjekti, joka tukee tapauksittain vaihtelevassa määrin Ø-objektillisen verbin semanttista tulkintaa. Esimerkeissä 3–6 tämä korrelaatti esiintyy saman verbin yhteydessä kuin Ø-objekti (esim. *hirtän itseni* – *hirtät* Ø). Aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että mitä suurempi Ø:n ja sen korrelaatin välimatka tekstissä on, sitä heikompi on korrelaatin vaikutus tulkintaan: esimerkiksi 3 implisiittisen refleksiivin kytkös edeltävän repliikin *itse*-rakenteeseen on tiivis, mutta esimerkiksi 4 välimatka korrelaattiin on pitempi ja vaikutussuhde löyhempi. Esimerkeissä 7–9 nollaobjekti ja sen korrelaatti puolestaan liittyvät eri verbeihin (esim. *kehitä itseäsi* – *kouluttamalla* Ø), eikä refleksiivien välinen tekstuaalinen sidos ole yhtä kiinteä kuin esimerkeissä 3–6.

Seuraavat esimerkit 10–12 muistuttavat esimerkkejä 3–6. Niissä esiintyy saman verbin objektina sekä *itse*-pronomini että Ø-konstituentti, mutta esimerkeistä 3–6 poiketen objektien järjestys on tekstissä sellainen, että ensin tulee Ø ja vasta sitten *itse*:

10. [Otsikko:] Uskalla *venyttää* Ø! [Teksti:] – – Mitä pitäisi uskaltaa? »*Venyttää itseään* semmoiseen, johon ei ole kuvitellut pystyvänsä.» (HS 10.4.1992 s. A 13.)
11. [Otsikko:] Erja *repäisi* Ø uuteen elämään, hän on nyt 15 vuotta nuoremman näköinen. [Teksti:] Loimaalainen Erja Hahko on ystävättärensä mukaan ihana, avoin ihminen, joka pari vuotta sitten *repäisi itsensä* uuteen elämään. Se löytyi ▷

opiskelun kautta, kun nuorin lapsista oli hoidettu kotona kouluikään.
(Sinulle Minulle Meille -ilmaisjakelulehtinen syyskuu 1993 s. 3)

12. – – [on tärkeää] saada myöskin *irrotella* Ø, *irrotella itteään*.
(Karita Mattila, radio 30.5.1992)

Se, että korrelaatti sijaitsee Ø:n jäljessä eikä sen edellä, on tekstuaalisen sidoksisuuden kannalta epätyypillistä. Sidoksisuus on tavallisemmin anaforista, tekstissä taaksepäin viittaavaa, kuin kataforista, eteenpäin viittaavaa. Esimerkeissä 10–12 viittaussuhde on kuitenkin kataforinen ja ilmeisesti juuri sidoksen suunnan vuoksi korrelaatin vaikutus implisiittisen refleksiivin semanttiseen tulkintaan toisenlainen kuin esimerkeissä 3–9. Voi kyllä ajatella, että *itse*-pronomini tukee tässäkin Ø:n tulkintaa, mutta erona on se, että tekstissä jäljempänä sijaitsevan *itse*-rakenteen tarjoama semanttinen informaatio on implisiittisen refleksiivin kannalta valinnaista täydennystä: implisiittistä refleksiiviä seuraava tekstinosa voisi aivan hyvin olla myös sisältämättä korrelaattia Ø:lle. Tekstuaalisen korrelaatin puuttuessa Ø-objektin tulkinta olisi muiden tekijöiden (teksti- ja tilanneyhteyden perustuvan päättelyn tai kyseisen verbin refleksiivisen käytön vakiintuneisuuden) varassa. Tällöin refleksiiviseen merkitystulkintaan ei ehkä kuitenkaan päätyisi yhtä helposti kuin nyt, kun korrelaatti on tarjolla.

Ei ole näin ollen selvää, onko kontekstuaalisen merkitystulkinnan oletaminen esimerkeissä 10–12 tarpeen: *venyttää*-, *repäistä*- ja *irrotella*-verbien voi katsoa intransitiivisessa käytössään vakiintuneen omaan leksikaaliseen merkitykseensä, jota ei johdeta tilannekohtaisesti refleksiivisestä merkityssuhteesta käsin. *Irrotella*-verbin erikoistuneen intransitiivisen käyttötavan Suomen kielen perussanakirja kuvaa seuraavasti: »*Ark. a.* rentoutua (vars. juhlimalla), vaihtaa vapaalle. *Pääsee viikonloppuna irrottelemaan. b.* soittaa. *Bändi alkoi irrotella.*» *Venyttää*- ja *repäistä*-verbien intransitiivinen käyttö on selvemmin kytköksissä niiden *itse*-objektilliseen käyttöön, vaikkakin perussanakirja esittää *repäistä*-verbille erikseen seuraavanlaisen intransitiivisen käyttötavan: *Hiljaiselon jälkeen repäistiin* 'lähdettiin juhlimaan, pantiin elämä risaiseksi', *Nyt repäistään* 'toimitaan tehokkaasti'.

Esimerkkien 10–12 nollaobjektilliset verbit on siis myös mahdollista käsittää asianomaisten transitiiviverbien itsenäisiksi leksikaalisiksi merkitysvarianteiksi, jotka eivät motivoidu verbin transitiivisesta *itse*-objektillisesta käytöstä. Jäljempänä osoittautuu, että tällainen semanttinen itsenäisyys on implisiittisille refleksiiveille itse asiassa varsin tavallista. Esimerkit 10–12 havainnollistavat hyvin myös sitä, että implisiittisen refleksiivin merkitys voi jotenkin erota vastaavan eksplisiittisen refleksiivin merkityksestä. Esimerkkilauseiden sisältämät saman verbin implisiittinen ja eksplisiittinen refleksiivivariantti (*venyttää* Ø – *venyttää itseään*, *repäisi* Ø – *repäisi itsensä*, *irrotella* Ø – *irrotella itteään*) eivät ole tarkalleen synonyymisia ilmauksia (toisin kuin saman verbin refleksiivivariantit esimerkeissä 3–6) eivätkä siis tiukkaan ottaen vaihtosuhteessa keskenään. Jos implisiittisen refleksiivin historiallisena lähtökohtana haluaa pitää vastaavaa eksplisiittistä refleksiiviä, voi implisiittisen refleksiivin tässä ajatella kehittyneen leksikaalisesti omaan suuntaansa ja vähitellen menettäneen alkuperäistä refleksiivistä merkitysmotivaatiotaan. Toisaalta kovin kaukana eksplisiittisestä refleksiivivastineestaan nämä implisiittiset refleksiivit eivät ole. Nähdäkseni *itse*-rakenne toimii esimerkkien 10–12 ilmauksissa samalla kertaa sekä synonyymina että täsmennyksenä implisiittiselle refleksiiville. Esimerkeissä 10 ja 11, joissa Ø-objektillinen rakenne esiintyy otsikossa ja *itse*-rakenne varsinaisessa tekstissä, myös otsikon lyhyysvaatimus on voinut vaikuttaa Ø-objektillisen ilmauksen valintaan.⁴

⁴ Tästä huomautuksesta esitän kiitokset Kirsti Siitoselle.

Varsin vähäisenä voi *itse*-pronominiobjektin vaikutusta implisiittisen refleksiivin \emptyset -objektin tulkintaan pitää silloin, kun implisiittistä refleksiiviä tekstissä seuraava *itse*-rakenne edustaa eri verbiä, esim.

13. Joka vähäkii issestää pit, *pes* \emptyset kerra päivää ja *siivos issi'ää*. (Laptee, SMSA s.v. *pestä*, Toini Kohvakka 1934)
14. *pujes* \emptyset sillä sittej ja *verhaa ittes* [jos voit]! (Nurmo, SMSA s.v. *pukea*, Aulis Ojajärvi 1941)

On mahdollista, että refleksiivipronomini tukee tässä jossain määrin \emptyset -objektin tulkintaa, mutta kovin merkittävä tämä vaikutus ei voi olla. Esimerkit 13 ja 14 sijoittuvat syntaktisen (ks. esimerkit 2a–e) ja tekstuaalisen ellipsin rajamaastoon.

Suomessa implisiittisten refleksiivien eksplisiittisinä refleksiivivastineina tavataan paitsi *itse*-rakenteita myös refleksiivisiä johdoksia. Seuraavissa esimerkkitapauksissa implisiittisen refleksiivin lähitekstissä sijaitsee refleksiivijohdos. Esimerkissä 15 johdos ja implisiittinen refleksiivi edustavat samaa verbiä, esimerkeissä 16–20 eri verbejä.

15. Ulkomaalaiset pitävät saunaan menoa uimapuku päällä luonnollisena, mutta suomalaisten mielestä saunaan mentäessä kuuluu *riisua* \emptyset ehdottomasti kokonaan. *Riisuutuminen* korostaa sitä, että saunaan mennessä jätetään ulkomaailmaan kuuluvat statuserotellut saunan oven ulkopuolelle. (US 16.4.1991 s. 19)
16. [Otsikko:] Pohjoisessa *ammutaan* \emptyset , muualla *hirttäydytään*. (Ylioppilaslehti 18/1988 s. 7)
17. Hän käyttää aina kangasnenäliinaa, hän ei *peseädy* kovin usein, hiukset ovat amatöörin leikkaamat, hän ei *meikkaa* \emptyset ja kaapii purkin pohjat huolella. (HS 21.1.1993 s. A 11)
18. Koeautomaatti puretaan kieltämällä ennalta määrätyt kokeet kokonaan ja tekemällä kokeet muodoltaan »sokoiksi». Oppilas ei ennalta tiedä *trimmata* \emptyset koetta varten eikä siihen siis erikseen *valmistautua* mm. knoppeja lukemalla. (US 16.12.1990 s. 40.)
19. 400 markan styrox-rouheella täytetty säkkituoli on kättilö Holmbergin mukaan loistava synnytystuoli. Siihen voi *nojata* \emptyset tai *tukeutua*, tai sen päällä voi maata. (US 17.9.1991 s. 19)
20. *Peseädyttyään* ja *puettuaan* \emptyset hän *laskeutui* alakertaan. (NS s.v. *pukea*)

Näiden esimerkkien implisiittisiä refleksiivejä selittämään ellipsi sopii ratkaisevasti huonommin kuin esimerkkien 3–14, joissa eksplisiittisenä refleksiivivastineena esiintyy *itse*-rakenne. Ellipsin käymättömyys johtuu siitä, että ellipsin — kuten substituution ja tekstuaalisen sidoksisuuden yleensäkin — käsitetään tavallisesti koskevan kielen leksikaalisia yksikköjä, sanoja, ei niitä pienempiä muotoaineksia, eikä refleksiivijohdinta (tässä *-UtU-*) siten voi ajatella \emptyset -konstituentin tekstuaaliseksi korrelaatiksi samaan tapaan kuin *itse*-pronominia. Ehkä tästä syystä esimerkeissä 15–20 ei olekaan siinä määrin havaittavissa implisiittisen ja eksplisiittisen refleksiivin välisiä semanttisia vaikutusyhteyksiä kuin esimerkeissä 3–14.

Esimerkissä 15 molemmat refleksiivivariantit edustavat *riisua*-verbiä, ja niiden järjes-

tys on tekstissä sellainen, että ensin tulee implisiittinen refleksiivi ja sitä seuraa vastaava eksplisiittinen refleksiivi, *UtU*-johdos, jonka panos \emptyset -objektin tulkintaan ei tässä ole ollenainen. Esimerkissä 16 refleksiivijohdos *hirttäytyä* sitä vastoin selvästi ohjaa objektittoman *ampua*-verbin merkitystulkinnan refleksiiviseksi: muutoin ei voisi olla yhtä varma siitä, kehen tai mihin ampuminen kohdistuu.⁵ Esimerkissä 17 *meikata*-verbin refleksiivinen merkitystulkinta puolestaan ei seuraa lähitekstissä esiintyvistä refleksiivisestä *peseytyä*-johdoksesta vaan perustuu koko tekstiyhteyteen sekä siihen tietoon, että meikkaamistoiminta yleensä kohdistetaan omaan itseen. Myöskään esimerkissä 18 *trimmata*-verbin refleksiivinen tulkinta 'trimmata itseään' ei mitenkään johdu sitä tekstissä seuraavasta *valmistautua*-johdoksesta, ja samoin täytyy esimerkissä 19 *nojata*-verbiä pitää semanttisesti riippumattomana *tukeutua*-johdoksesta, vaikka ne esiintyvätkin syntaktisesti rinnasteisissa lausekkeissa. Implisiittisenä refleksiivinä *nojata* on erikoistunut ilmaisemaan staattista toimintaa ('olla nojautuneena'; vrt. eksplisiittiset refleksiivit *nojautua* ja *nojata itsensä*, jotka kuvaavat ensisijaisesti dynaamista toimintaa).⁶ Esimerkissä 20 *peseytyä*-johdoksella voi olla vaikutusta sille syntaktisesti rinnasteisen *pukea*-verbin puuttuvan objektin refleksiiviseen tulkintaan, mutta tätä enemmän luultavasti kuitenkin vaikuttaa ilmauksen kokonaiskäyttöyhteys sekä se, että pukeminen on käytännössä useimmiten nimenomaan refleksiivistä, omaan itseen kohdistettavaa toimintaa. Refleksiivijohdoksen *laskeutua* sen sijaan ei voi katsoa vaikuttavan *pukea*-verbin refleksiiviseen tulkintaan. Tämä johtunee mm. siitä, että *laskeutua* on merkitykseltään toisentyypinen, liikettä ilmaiseva refleksiiviverbi kuin *peseytyä*- ja *pukeutua*-johdokset.⁷ — Esimerkeissä 15 ja 17–20 refleksiivijohdoksella ei siis vaikuta olevan suoranaista osuutta implisiittisen refleksiivin semanttiseen tulkintaan. Niissä implisiittinen refleksiivisyys onkin katsottava pikemmin verbin itsenäiseksi merkitysvariantiksi kuin tekstiyhteydestä motivoituvaksi.

Seuraavat esimerkit 21–25 ovat samankaltaisia kuin 15–20 mutta peräisin murteista, ja niissä voi eksplisiittisenä refleksiivinä esiintyä muunkin kuin *UtU*-johtimen sisältävä johdos. Esimerkeissä 21, 23 ja 24 eksplisiittinen ja implisiittinen refleksiivi edustavat samaa verbiä, esimerkeissä 22 ja 25 eri verbiä.

21. [Naiset eivät menneet yksitellen kirkon parveen] ko *kokosis* \emptyset sit siihe, semmonem porsto ol, ol täsä sit täsä ove edes ni, siäls sittä, sit ko usseamppi *kokkonus* ['kokoontui'] toho sit [mentiin joukolla]. (Hinnerjoki, SMSA s.v. *koota*, Maija-Liisa Pohja 1971)
22. [Saunassa naiset] siellä ovat *riisuutunneet ja pukenneet* \emptyset . (Hyrynsalmi, SMSA s.v. *pukea*, Esse-Aulikki Pirinen 1959)
23. Siinä jos olis *kaatunnu* [polkupyörällä] ni olis saannup paham mällin. Em miä rookannuk *kaataas* \emptyset sentään koskaa nii pahasti et mä olisi saannum mitään kipeetäkä ni. (Nurmijärvi, Itkonen 1989: 191)

⁵ Refleksiivisyyden implisiittinen ilmaiseminen saattaa tässä johtua myös muunlaisen refleksiivi-ilmauksen puutteesta: *itse*-rakenteen passiivimuoto olisi kyseenalainen (?ammutaan *itsensä*), eikä *ampua*-verbistä ole käytössä refleksiivijohdostakaan (**ampuutua*).

⁶ Verbi *nojata* on siitäkin erikoinen, että se ei transitiviskäyttöisenä voi saada juuri muita objekteja kuin *itse*-pronominin tai vaihtoehtoisesti subjektin jotain ruumiinosaa tarkoittavan sanan (ks. NS). Se ei ole siten aivan tyypillinen implisiittinen refleksiivi.

⁷ Jos johdosten tilalla esiintyisi vastaava *itse*-rakenne, voisivat esimerkin 19 ja kyseenalaisemmin myös esimerkin 20 nollaobjektilliset ilmaukset edustaa syntaktista ellipsiä (vrt. *siihen voi nojata* \emptyset tai *tukea itsensä; pestyään itsensä ja puettuaan* \emptyset).

24. on se kummalline kasvu se humala ku se *kierräiksee* seipää ympäri. ja yhäveppäe ne *kiertää* Ø käekki. (Juva, SMSA s.v. *kiertää*, Arvo Inkilä 1938)
25. se om paha kannoltaan irrottoa [metsänselkään kaatunut puu]. se *perräöpi* ja se *pukkovaa* Ø kannoltaan toakseppäen. (Puolanka, SMSA s.v. *pukata*, Lauri Lounela 1965)

Esimerkissä 21 esiintyy ensin intransitiivinen *koota*-verbi refleksiivisessä merkityksessä (*kokosis* 'kokoontui(vat)'), ja sen perään puhuja käyttää vastaavaa refleksiivijohdosta (*kokkonus* 'kokoontui'). Kyse on pikemmin kahdesta itsenäisestä samaa toimintaa ilmaisevasta verbivariantista kuin siitä, että johdosmuoto *kokkonus* motivoisi implisiittisen refleksiivin *kokosis* semanttista tulkintaa. Esimerkki 22 on samankaltainen kuin yleiskielen esimerkki 20: kummassakin refleksiivit esiintyvät syntaktisesti rinnasteisina verbilausekkeina, joista ensimmäinen on johdos ja jälkimmäinen implisiittinen refleksiivi. Esimerkissä 23 esiintyy *U*-johdos *kaatua* ja sen jäljessä johtamaton verbi *kaataa* samassa 'kaatua'-merkityksessä, siis implisiittisenä refleksiivinä, vaikkakin merkitystyypiltään lähinnä automatiivisena, koska verbin kuvaama refleksiivinen toiminta tapahtuu epäintentionaalisesti, subjektin sitä tahtomatta (automatiivisuudesta ks. Kulonen-Korhonen 1985, Koivisto 1991).⁸ Selvää ei ole, onko *kaatua*-verbillä jotain vaikutusta sitä tekstissä seuraavan synonyymisen *kaataa*-verbin semanttiseen tulkintaan vai onko *kaataa*-verbin 'kaatua, kaataa itsensä' -merkityksinen käytötapa tässä murteessa itsenäinen ja vakiintunut. Merkitykseltään automatiivisia ovat myös esimerkkien 24 ja 25 verbit, koska niiden subjektina ei ole ihminen, vaan kasvi. Esimerkissä 24 eksplisiittisenä refleksiivinä on refleksiivitaivutukseen luettava johdosmuoto *kierräiksee* 'kiertyy', joka saattaa jotenkin ohjata jäljempänä tulevan *kiertää*-verbin merkitystulkintaa synonyymiseksi ja samalla poistaa tarpeen käyttää eksplisiittistä refleksiiviä toistamiseen samassa diskurssisekvenssissä. Esimerkin 25 implisiittinen refleksiivi *pukata* sen sijaan vaikuttaa merkityssisällöltään itsenäiseltä, eikä se liene semanttisessa vaikutussuhteessa edellä esiintyvään *peräytä*-johdokseen (*perräöpi*). — Murreaineisto ei viittaa siihen, että implisiittisten refleksiivien motivoituminen tekstistä olisi murteissa sen yleisempää tai muutenkaan erilaista kuin yleiskielessä.

Esimerkeissä 3–25 esiintyy implisiittisen refleksiivin lähiympäristössä eksplisiittinen refleksiivi (*itse*-rakenne, johdos tai refleksiivinen taivutusmuoto), jolla on mahdollisuus tukea implisiittisen refleksiivin semanttista tulkintaa. Selvempää tämä tuki on silloin, kun eksplisiittisen ja implisiittisen refleksiivin välinen suhde voidaan katsoa elliptiseksi, toisin sanoen kun eksplisiittisenä refleksiivivastineena on *itse*-rakenne ja implisiittisen refleksiivin Ø-objektin korrelaattina siten *itse*-pronominin objektinsijainen muoto (esimerkit 3–14). Toisaalta myös refleksiivijohdos tukee joskus implisiittisen refleksiivin merkitystulkintaa (esimerkki 16). Eksplisiittisen refleksiivin semanttista vaikutusta implisiittiseen refleksiiviin lisää sidossuhteen anaforisuus (3–9) sekä se, että implisiittinen ja eksplisiittinen refleksiivi edustavat samaa verbiä (3–6, 10–12). Vaikutuksen määrää säätelee myös se, miten lähellä toisiaan eksplisiittinen ja implisiittinen refleksiivivariantti tekstissä sijaitsevat. Selvintä semanttinen vaikutus on rinnasteisissa verbilausekkeissa esiintyvien refleksiivien kesken (esimerkit 8, 20, 22): syntaktisesti läheisten verbien toiminnot näyttävät aineistossa olevan todennä-

⁸ Käytän nimitystä implisiittinen refleksiivi myös merkitykseltään automatiivisista verbeistä, koska samoilla verbileksemeillä on usein niin semanttisesti refleksiivistä kuin automatiivistakin käyttöä. Raja semanttisen refleksiivisyyden ja automatiivisuuden välillä on kaikkiaan liukuva (ks. Koivisto 1991: 52–63).

köisemmin samankaltaisia kuin kauemmaksi toisistaan sijoittuvien verbien. Syntaktiseen symmetriaan sisältyy siis usein semanttistakin symmetriaa. Lähekkäisissä ilmaisuyksiköissä myös morfologisen redundanssin välttämisen tarve on suurin.

Esimerkkien 3–25 edustamat tapaukset, joissa implisiittiselle refleksiiville on lähitekstistä osoitettavissa semanttista tulkintaa mahdollisesti tukeva eksplisiittinen refleksiivivariantti, ovat kuitenkin käytännössä hyvin harvinaisia. Olen tässä esittänyt kaikki kokoa-mastani suomen implisiittisten refleksiivien aineistosta⁹ löytämäni esiintymät, ja niitä on vain 11:stä verbilekseemistä. Näistäkin esiintymistä vain osassa eksplisiittisellä refleksiivillä selvästi on vaikutusta implisiittisen refleksiivin semanttiseen tulkintaan.

PRAGMAATTINEN ELLIPSI

Edellä on osoittautunut, että vain harvoin suomen implisiittisten refleksiivien puuttuvan objektin referentiaalinen tulkinta on ratkaisevassa määrin riippuvainen tekstuaalisesta korrelaatista. Vaikutusta tulkintaan voi sen sijaan olla sillä kielenulkoisella ympäristöllä ja tilanteella, jota ilmaus kuvaa tai johon ilmaus sijoittuu. Jos selitykseksi lauseen puuttuvalle objektille haluaa tällöin ajatella ellipsiä, kyse on lähinnä pragmaattisesta ellipsisistä. Esimerkiksi seuraavissa tapauksissa Ø-objektin tulkitseminen refleksiiviseksi perustuu (ainakin jossain määrin) tietoon tilanteesta tai maailmasta:

26. Joskus, kun olen sutjakkaassa kunnossa, *tällään* Ø ja *meikkaan* Ø ja lähden diskoon. (HS 14.2.1993 s. D 2)
27. Mannerheim alkoi nauraa. Hän nauroi hillittömästi. Vesi valui hänen silmistään. Sitten hän kääntyi ja meni viereiseen koppiin *riisumaan* Ø. (Veijo Meri: Suomen marsalkka C. G. Mannerheim s. 310)
28. Se on psyykkisesti tärkeää, ettei tarvitse *treenata* Ø kipeänä. (HS 2.12.1991 s. D 1)
29. Suomalainen satelliittiturki Karpalo *tankkaa* Ø parhaillaan Itä-Unkarissa olevalla suojelualueella. (US 6/1991 s. 34)
30. Miss Suomi *lihottaa* Ø! (IS 15.4.1992)
31. Ei ihmetyttäisi yhtään, jos joku ulkomaalainen löytäisi meidät uuden levyn ansiosta. Se kuulostaa omastakin mielestä niin hyvältä, että vanhemmat levyt ei kuulosta enää miltään. Tällä kehtaa ihan *tyrkyttää* Ø ulkomaille ihan tosissaan. (IS 30.11.1991 s. B 11)
32. Mä käänsin kylkeä. Ja *raavin* Ø.
33. Kävin mä *kastamassa* Ø järvessä [kesämökillä ollessani].
34. *Nostak* sä vähän Ø [Ø = itseäsi].

⁹ Yleiskielen implisiittisten refleksiivien aineiston olen kerännyt puhutusta ja kirjoitetusta yleiskielestä sekä Nykysuomen sanakirjasta. Murteiden aineisto on otos, joka on peräisin SMSA:sta ja johon olen valinnut sellaisia verbejä, jotka yleiskielen perusteella vaikuttivat keskeisimmiltä ja yleisimmiltä implisiittisiltä refleksiiveiltä. Kaikkiaan implisiittisten refleksiivien aineistoni käsittää yleiskielestä 155 lekseemiä ja murteista 59 (jälkimmäisistä useimmat ovat mukana yleiskielenkin aineistossa). Kustakin lekseemistä on käyttöesiintymiä yleensä useampia kuin yksi.

Esimerkit 26–34 ovat kaikki yleiskielestä (32–34 puhutusta, muut kirjoitetusta). Esimerkkien käsittäminen pragmaattisen ellipsin edustajiksi perustuu tässä oletukseen, ettei niiden Ø-konstituentille ole laajemmassakaan, tässä näkymättömässä tekstiyhteydessä osoitettavissa materiaalista korrelaattia.

Maailmantieto kertoo, että esim. meikkaaminen ja tällääminen (26) tai riisuminen (27) on sellaista toimintaa, jonka agentti kohdistaa tyypillisemmin omaan itseensä kuin johonkin muuhun olioön. Tästä syystä verbin merkitys tulkitaan ensisijaisesti refleksiiviseksi, elleivät mitkään tilanteiset seikat nimenomaisesti puhu toista. Toisaalta taas esim. *treenata-*, *tankata-* tai *lihottaa-* verbeille (28–30) refleksiivinen käyttö ei välttämättä ole niiden muuta käyttöä yleisempää, ja esimerkkitapauksissa objektin määrittystä auttaakin tilanteinen tieto: Esimerkissä 28 voi päätellä olevan kyse itsensä treenaamisesta (‘harjoitella, harjoittaa itseään’) eikä siitä, että treenaisi jotakuta toista (‘harjoittaa, valmentaa’). Puhe on kipeänä treenaamisesta, jonka ymmärretään olevan epäedullista suorittajalleen; epäedullisempaa se on itseään kuin jotakuta toista treenaavalle, ja näin päädytään — tietenkäin muun tilanteisen ja pragmaattisen tiedon tukemana — refleksiiviseen merkitystulkintaan. Tankata (29) puolestaan voi muitakin olioita (ja jopa ensisijaisemmin) kuin itseään, mutta on hyvin epätodennäköistä, että satelliittiturkki Karpalo tankkasi Itä-Unkarissa olevalla suojelualueella ketään tai mitään muuta kuin itseään (vrt. jos subjektina olisi vaikkapa ralliautoilija: esim. *A r i V a t a n e n tankkaa parhaillaan Itä-Unkarissa olevalla suojelualueella*, jolloin kyse olisi melkoisen kiistattomasti auton tankkaamisesta). Tässäkin ekstralingvistinen tieto ohjaa oikeaan tulkintaan. Esimerkin 30 *lihottaa-*verbi tulkitaan implisiittiseksi refleksiiviksi siksi, että Miss Suomelta on odotettavampaa oman itsensä kuin kenenkään muun lihottaminen. *Lihottaa-*verbille tällainen implisiittisesti refleksiivinen käyttö on tosin huomattavasti harvinaisempaa kuin sille vastakohtaiselle *laihduttaa-*verbille, joka on intransitiivisena vakiintunut nimenomaan refleksiiviseen käyttöön, itsensä laihduttamista merkitseväksi, ja johon *lihottaa-*verbin käyttö tässä assosioi.

Esimerkissä 31 ilmenee tekstiyhteydestä, että bändi on pyrkimässä ulkomaille uuden levynsä turvin. Tämä tieto sekä se, ettei mikään muu tekstissä esiintyvä lauseenjäsen tarjoutu *tyrkyttää-*verbin toiminnan kohteeksi, saa tulkitsemaan verbin refleksiiviseksi (‘tyrkyttää itseään, tyrkyttäytyä’). Esimerkkitapaus kuvastaa hyvin sitä, että tekstillä on vaikutusta implisiittisen refleksiivin semanttiseen tulkintaan, vaikkei siinä olisikaan materiaalista vastetta Ø-objektille. Tulkinnan perustana ei siis ole tekstuaalinen sidos, vaan tekstin välittämä tieto siitä tilanteesta, josta on puhe, ja siitä maailmasta, johon tilanne sijoittuu.

Esimerkit 32–34 ovat peräisin puhutusta kielestä. Esimerkissä 32 on mainittu Ø-objektillisen *raapia-*verbin edellä kyljen kääntäminen. Se, että tavallisesti käännetään omaa kylkeä, ohjaa tulkitsemaan myös raapimisen omaan itseen kohdistuvaksi, mutta toisaalta puhe-tilanteellakin on tässä vaikutuksensa objektin tulkintaan. Esimerkissä 33 ei ole ollut puhe mistään toisesta oliosta, jota olisi käyty kastamassa järvässä, ja niin päättely johtaa refleksiiviseen merkitystulkintaan. Tulkintaa tukee se, että uiminen tai — veden ollessa siihen liian kylmää — kastautuminen on tyypillistä kesämökillä tapahtuvaa toimintaa. Esimerkkien 32 ja 33 implisiittisten refleksiivien semanttisessa tulkinnassa tukeudutaan myös ekstralingvistiseen tilannekontekstiin; kummassakin tapauksessa puheena oleva tilanne vaikuttaa tulkintaan muiden kontekstuaalisten seikkojen ohella. Esimerkki 34 on sen sijaan sidoksissa puhetilanteeseen. Ilmaus on sanottu tämän kirjoittajalle tilanteessa, jossa tämä istui lattialla maton päällä sanomalehteä lukemassa ja puhuja halusi ottaa maton tämän alta (matto ei ollut omalla paikallaan). Vain tilannekontekstin tietämällä voi olla selvillä siitä, että istujaa todel-

▷

la pyydettiin nostamaan itseään eikä esim. jalkaansa tai sanomalehteä. Jälkimmäisten nostaminen olisi ensisijaisempi tulkintavaihtoehto.

Seuraaviin esimerkkeihin 35–39, joiden implisiittiset refleksiivit ovat (*e*)*le*-johdoksia, pätee samantyyppinen päättely kuin esimerkkeihin 26–34 edellä.

35. Eila Kettunen ystävineen *kuivattelee* Ø kaikessa rauhassa Maunulan majan puusaunan löylyjen jälkeen. (HS 30.7.1993 s. A 3)
36. Tutkittavat olivat löylyssä 9 minuuttia, sitten *vilvoiteltiin* Ø 15–20 minuuttia joko huoneenlämmössä, parikymmenasteisessa vedessä tai 16–18-asteisessa suihkussa. (Tiede 2000 näytelehti s. 4)
37. Kipulääkitys voitiin lopettaa vuorokauden kuluttua operaatiosta. Nyt viikon kuluttua maha on jonkin verran arka. Nostella tai *taivutella* Ø ei oikein voi, mutta muuten elämä tuntuu normaalilta. (US 17.11.1990 s. 10)
38. Oli varmaan huvittavan näköistä, kun minä siellä ötököiden seassa *kääntelin* Ø ja *vääntelin* Ø. (Esponen 1991 s. 9)
39. Elokuvan naiset Liisamaija Laaksonen, Tuula Nyman ja Johanna Kerttula *vääntelivät* Ø vielä lievän ensijärkytyksen vallassa, mutta yleisön kiitokset alkoivat tehdä tehtävänsä. (IS 17.12.1988)

Esitän (*e*)*le*-johdokset tässä erillään muista verbeistä, koska ne muodostavat historiallisen taustansa vuoksi erityisryhmän suomen implisiittisten refleksiivien joukossa: nykyisin käytöltään etupäässä frekventatiivisella (*e*)*le*-johtimella on vanhastaan ollut myös refleksiivistä käyttöä, ja monilla (*e*)*le*-johdoksilla on nykyäänkin refleksiivinen merkitysvivahde (ks. L. Hakulinen 1979: 258–260; Suihkonen 1994: 112). Tämän vuoksi esimerkkien 35–39 (*e*)*le*-johdoksilla on kaksi rakenteellista hahmotustapaa: ne voidaan käsittää joko Ø-objektillisiksi implisiittisiksi refleksiiveiksi, joiden vastineeksi ajatellaan rakenteet *kuivatella itseään*, *vilvoitella itseään*, *taivutella itseään*, *käännellä itseään* ja *väännellä itseään*, tai refleksiiviksi johdoksiksi (siis kantasanan ja refleksiivisen (*e*)*le*-johtimen sisältäviksi muodosteiksi), jolloin (*e*)*le*-johdinaineksella katsotaan olevan sama merkitysisältö kuin objektinsijaisella *itse*-pronominilla, siis *kuivattelee* = »kuivattaa itseään», *vilvoiteltiin* = »vilvoitettiin itseään», *taivutella* = »taivuttaa itseään», *kääntelin ja vääntelin* = »käänsin ja väänsin itseäni», *vääntelivät* = »väänsivät itseään». Näiden vaihtoehtoisten hahmotusten sopivuus vaihtelee tapauksittain. Tässä käsitän esimerkkien 35–39 (*e*)*le*-verbit kuitenkin johdonmukaisesti implisiittisiksi refleksiiveiksi. Niiden semantiikka näyttää määräytyvän samoista seikoista ja samoja teitä kuin muidenkin implisiittisten refleksiivien: Esimerkeissä 35 ja 36 toiminnan todennäköisin kohde on (ainakin tässä nimenomaisessa kontekstissa) lauseen subjekti itse, samoin esimerkeissä 38 ja 39. Esimerkki 37 on kiinnostava, koska sen Ø-objektin tulkinnassa on kontekstilla ratkaiseva osuus. Esimerkki sisältää kaksikin objektitonta transitiiiviverbiä: *taivutella* on implisiittinen refleksiivi, mutta *nostella*-verbin puuttuva objekti ei ole sama kuin lauseen subjekti (vaan sen sijaan *tavaroita* tms.) eikä tämä verbi siten ole implisiittinen refleksiivi. Kuitenkin jo yhden sanan muutos tekstissä (esim. *jalka* pro *maha*) riittäisi muuttamaan tulkintaa: *Nyt viikon kuluttua jalka on jonkin verran arka. Nostella tai taivutella ei oikein voi* – –. Tässä tapauksessa sekä *nostella*- että *taivutella*-verbin objektiksi tulkittaisiin *jalka*. Alkuperäisen esimerkin *maha* sen sijaan ei sovi sen paremmin *nostella*- kuin *taivutella*-verbinkään toiminnan kohteeksi, mikä pakottaa etsimään verbeille objektia muualta kuin lauserakenteesta.

Pragmaattiselle ellipsille on ominaista, että täydennettävän konstituentin suhteen voi tulla myös epäselvyyttä. Seuraavissa esimerkkitapauksissa ei olekaan varma, vastaako Ø-konstituenttia refleksiivipronomini vai jokin muu sana ja voiko Ø-objektillista verbiä siis pitää implisiittisenä refleksiivinä vai ei (esimerkeissä 42 ja 43 toiminnan refleksiivisyys on vähemmän selvää myös siksi, että subjektina ei ole ihminen):

40. [Bodaria esittävä kuva, jonka tekstinä:] Australian Sonny Schmidt *pullistaa* Ø. [Ø = itseään, vartaloaan, lihaksiaan, hauistaan?] (HS 7.10.1991 s. D 1)
41. Heitin veitsen lähimmälle punkalle, *irrotin* Ø hänen kurkustaan ja löin häntä nyrkillä poskipäähän. [Ø = itseni, otteeni, käteni, sormeni?] (Harri Sirola: *Kaksi kaupunkia* s. 345)
42. a. Oulunkylän ruotsinkielinen ammattikoulu *laajentaa* Ø. [Ø = itseään, rakennustaan, toimintaansa, alaansa?] (HS 17.1.1990 s. B 1)
 b. Sinivuokko, hidas kaunokainen, etenee vuosi vuodelta, mutta varovasti, kuin vihollismaassa. Valkovuokon ja keltavuokon vuosikymmeninen (-satainen?) taistelu jatkuu. Keltavuokko on säilyttänyt asemat; valkovuokko *laajentaa* Ø mutta ei keltavuokon reviereille. [Ø = itseään, kasvualaansa, asemaansa?] (HS 31.5.1991 s. A 4)
43. a. Nyt tilanne on kulttuurikeskustelun kannalta melko masentava. Laajalevikkisiä valtakunnallisia kulttuurilehtiä on tasan yksi, mutta sekin on viime aikoina *supistanut* Ø — ja kuukausiliite on aina pari viikkoa myöhässä! [Ø = itseään, kokoaan, toimintaansa, toimitustaan, ilmestymistään, levikkiään?] (HS kuukausiliite 25/1991 s. 55)
 b. Koillis-Häme *supistaa* Ø nelipäiväiseksi. [Ø kuin 43a:ssa] (HS 9.11.1991 s. A 4)

Esimerkit 40–43 ovat implisiittisten refleksiivien rajatapauksia. Niissä tulkinnanvara ei tosin koske sitä, kohdistuuko verbin ilmaisema toiminta subjettiin vai johonkin aivan toiseen olioon, vaan vaihtoehtoina on käsittää objektiksi subjekti kokonaisuudessaan taikka jokin subjektin osa tai siihen erottamattomasti kuuluva tarkoite. Kyse on siis joka tapauksessa vähintäänkin refleksiivisen tyyppisestä toiminnasta, kun objektina on subjektin osa (vrt. jäljempänä esimerkkien 44–46 b-variantteihin, joissa puuttuvan objektin tarkoite on selvästi eri kuin subjekti).

Esimerkit 26–39 osoittavat, että implisiittisten refleksiivien semanttinen tulkinta voi rakentua monenlaisten kontekstuaalisten ja pragmaattisten seikkojen varaan. Huomautettakoon tässä, että myös esimerkeissä 10–25 voi nähdä pragmaattisen ellipsin piirteitä. Nämä ovat niitä esimerkkitapauksia, joihin tekstuaalisen ellipsin oletus tuntui sopivan vain väkinäisesti. Esimerkeissä 15 ja 27 esiintyykin implisiittisenä refleksiivinä sama verbilekseemi, *riisua*.

Pragmaattisen ellipsin alaan sopivia implisiittisten refleksiivien käyttöyhteyksiä on aineistossani monin verroin enemmänkin kuin edellä esimerkkeinä mainitut. Tähän olen joutunut valitsemaan vain joitakin näytetapauksia, joiden kuitenkin toivon kuvastavan aineistoa monipuolisesti. Esimerkit 26–39 ovat kaikki yleiskielestä, mutta murteissa tavataan samanlaista käyttöä. Yleensä näiden implisiittisten refleksiivien semanttinen tulkinta ei kylläkään ole pelkän pragmaattisen tiedon varassa: myös muut kontekstuaaliset ja rakenteelliset seikat ohjaavat merkitystulkintaa oikeaan suuntaan, kuten esimerkkejä tarkasteltaessa ilmeni. Comrien (1988: 191) mukaan kaikessa diskurssissa onkin välttämättä yhteispeliä niiden puhtaasti kieliopillisten tekijöiden ja ekstralingvististen tekijöiden (maailmantiedon) välil-

▷

lä, jotka auttavat anaforisten suhteiden määrittämisessä. Pragmaattinen tieto luo implisiittisten refleksiivien semanttiselle tulkinnalle rajat ja taustaehdot, joiden lisäksi konteksti (niin teksti kuin tilannekin) tarjoaa erilaisia tulkintavaihtoehtoja, varsinkin harvoissa tapauksissa (vain 3–14, kyseenalaisemmin 15–25) kuitenkaan materiaalista tekstuaalista korrelaattia implisiittisen refleksiivin puuttuvalle objektille. Yleensä tekstuaalinen informaatio tukee merkitystulkintaa välillisemmin: esim. esimerkeissä 31 ja 32 edeltävä teksti välittää tietoa tilanteesta ja luo edellytykset objektittoman verbin refleksiiviselle tulkinnalle. Jollei tekstiyhteydestä ilmene mitään muuta sopivaa kohdetta verbin toiminnalle kuin subjekti, on refleksiivinen tulkinta luonteva. Myös se, että verbin toiminta on tyypillisesti tai usein nimenomaan subjektiin itseensä kohdistuvaa, on omiaan kallistamaan tilanteista merkitystulkintaa refleksiiviseen suuntaan. Toisaalta joskus verbin luontainen semantiikka estää refleksiivisen merkitystulkinnan kokonaan. Ehkä tärkeimpänä edellytyksenä verbin tulkitsemiselle implisiittiseksi refleksiiviksi onkin se, että verbin toiminnan voi ylipäätään kohdistaa omaan itseen.

ELLIPSI JA OBJEKTIN TULKINTA

Implisiittisten refleksiivien ellipsipohjainen tarkastelu perustuu kahden rinnakkaisen refleksiivivariantin, implisiittisen refleksiivin ja sitä vastaavan *itse*-rakenteen, olemassaoloon. Kummankin rakennetyypin refleksiiviset objektit, *itse*-pronomini ja elliptinen Ø-konstituentti, edustavat kielen substituutiokkeinoja: ne esiintyvät tekstissä toisen konstituentin asemasta, ja niille on osoitettavissa korrelaatti. Pronomit ja ellipsi ovat substituutiokkeinoina kuitenkin monessa suhteessa erilaisia, refleksiivipronomini *itse* lisäksi pronomina hyvin erityyppinen kuin esim. persoona- tai demonstratiivipronomit. Refleksiivipronominilla ei ole deiktistä tai referentiaalista käyttöä, vaan se saa referenssinsä sitä lauseessa edeltävän korrelaatin kautta (Reinhart 1983: 131). Suomen *itse*-pronomini on siten poikkeuksetta samaviitteinen lauseen (tai lauseenvastikkeen) subjektin kanssa, eikä sen vaikutusala ulotu lauseen ulkopuolelle. *Itse*-pronominin toisena erityisominaisuutena on, että sen käyttö on refleksiivisessä lauseessa pakollista: inhimillis- tai elollistarkoitteista subjektikonstituenttia ei voi toistaa, vaan sen asemasta on käytettävä refleksiivipronominia (ei siis **Liisa pesi Liisan*, **Matti otti ruokaa Matille*, vaan *Liisa pesi itsensä*, *Matti otti ruokaa itselleen*).¹⁰ Ellipsi puolestaan ei ole lausesidonnainen ilmiö: Ø-konstituentin korrelaatti voi sijaita lauseen tai pragmaattisessa ellipsisissä kielenkin ulkopuolella. Implisiittisten refleksiivien Ø-objekti muodostaa ellipsin korrelaattisuhteissa erikoistapauksen: sen tekstuaalisena korrelaattina voidaan pitää *itse*-pronominia, mutta varsinaisena referentiaalisena korrelaattina kuitenkin on (samoin kuin *itse*-pronominillakin) lauseen subjektikonstituentti.

Olen määritellyt implisiittiset refleksiivit intransitiiviskäyttöisiksi transitiiiverbeiksi, joilla on refleksiivinen tai muu refleksiiviverbeille tyypillinen derivatiivinen merkitys. Mutta transitiiiverbeillä voi olla myös muunlaista objektitonta käyttöä: mikä hyvänsä muikin objektikonstituentti kuin *itse*-pronomini voi puuttua lauseesta eli edustua Ø:na. Havainnollistan asiaa seuraavilla esimerkkipareilla, joissa samalta verbiltä puuttuu joko (a) refleksiiv-

¹⁰ Objektinsijaisen *itse*-pronominin voi tosin usein korvata refleksiivijohtimella, esim. *Liisa pesi itsensä* = *Liisa peseytyi*.

vinen (tai sen kaltainen) objekti tai (b) muu objekti:¹¹

44. a. Nuori äidiksi tuleva *väänsi* Ø tuskassaan. (NS s.v. *vääntää*.)
 b. Jalkahien välttämiseksi osa painijoista haluaa, että tossun päällisessä on hengittävää nailonia. Loput *vääntävät* Ø matolla nahkaisissa jalkineissa. [Ø = vastustajansa, toisiaan tms.] (HS 26.7.1992 s. D 2)
45. a. Lapset *töytäisivät* Ø juoksujalkaa isää vastaan. (NS s.v. *töytäistä*.)
 b. Ehdin juuri ja juuri väistää karhua, mutta vähän siinä *töytäisin* Ø. [Ø = karhua] (HS 18.9.1992 s. A 7)
46. a. Lounasravintolat keskittyvät keskipäivän vilkkaimpaan myyntiaikaan ja panevat sen jälkeen ovet kiinni. Toiset yrittäjät taas hoitavat iltasiakasmarkkinat. Ne *avaavat* Ø myöhään iltapäivällä ja *sulkevat* Ø puoliltaöin. (HS 8.12.1991 s. C 3)
 b. Vanhassa sulkeutuneessa kuusimetsässä ymmärtää puheet metsän sylistä. Järeät puut *sulkevat* Ø keskelleen, sammalmatto vaimentaa äänet, katseella on tilaa vain ylöspäin taivaalle. [Ø = geneerinen objekti: metsässä kulkijan tms.] (SK 38/1992 s. 52)

Refleksiivinen objekti on siis vain yksi tulkintavaihtoehto lukemattomien muiden mahdollisten objektien joukossa, tosin käytännössä yleisempi ja siten ilmeisempi ja verbikohtaisesti vakiintuneempi vaihtoehto kuin useimmat muut objektit. Myös *itse*-pronominin semanttisella erikoisluonteella (verrattuna substantiiveihin) voi olla vaikutusta siihen, että refleksiivinen Ø-objekti on kielessä erityisasemassa muihin puuttuviin objekteihin nähden. Kielen käyttötilanteissa objektin realistumattomuus ei yleensä tuota hankaluuksia: konteksti ohjaa oikeaan tulkintaan, ja jos on väärän tulkinnan vaara, objektia ei jätetä ilmaisematta.

Itse-pronominille ellipsi on mahdollista vain objektina, ei muussa lauseasemassa (paitsi puhtaasti syntaktisehtoisena ilmiönä, esim. *kyllästyin* Ø ja *tuskastuin itseeni*). Tämä objektin muunasemaisia konstituentteja herkempi edustuminen nollana lienee heijastumaa lauseenjäsenten ns. topiikkihierarkiasta, jossa objekti sijoittuu heti subjektista seuraavaksi, obliikvisijaisten lauseenjäsenten edelle (ks. Givón 1983: 57). Sama seikka selittää sen, että (itämeren)suomessa lauseen refleksiivinen objekti voi realistua myös verbiin kiinnittyvänä epäitsenäisenä muotoaineksena, siis johtimena tai taivutuspäätteenä (esim. *pesee itsensä* = *pese-tyy*-y tai *pese-ksen*), mutta että obliikvisijaista *itse*-pronominia (esim. *menin itseeni*, *suutuin itselleni*, *pidän itsestäni*) ei voi korvata affiksi-ilmaisimella. Objektin korkea asema topiikkihierarkiassa siis mahdollistaa sen materiaalsen redusoituneisuuden, joka voi refleksiiveissä ilmetä joko objektin inkorporoitumana (affiksina) tai ellipsinä.

Edeltävässä käsittelyssä on käynyt ilmi, että ellipsi ei sovi suomen implisiittisten refleksiivien selityskainoksi varauksettoman hyvin. Syy tähän on nähdäkseni sekä tarkasteltavassa ilmiössä että itse ellipsin käsitteessä, joka on perusteiltaan epämääräinen ja teoriasidonnainenkin. Aineistostani on osoitettavissa niin rakenteelliseen kuin pragmaattiseenkin ellipsiin luokiteltavia tapauksia, mutta tyydyttävä kuvausväline ellipsi on suomen implisiittisille refleksiiveille vain harvoin. Rakenteellisia (muita kuin syntaktisia) ellipsitapauksia esiintyy

¹¹ Tällaista vertailua varten on vaikea koota aineistoa, koska esim. sanakirjoissa ei juuri noteerata tyypillisesti transitiiivisen verbin satunnaista, kontekstuaalista objektittomuutta. Aineistoa voi saada tekstejä läpi käymällä sekä olemalla ylipäättään kielen käyttötilanteissa silmä ja korva tarkkana. — Vrt. esimerkkejä 44–46 myös esimerkkeihin 40–43, joissa epäselvyyteen siitä, onko kyseessä implisiittinen refleksiivi vai ei, johtaa tilanteinen tulkinnanvara. Toisin kuin esimerkeissä 40–43 on esimerkkien 44–46 b-tapausten puuttuva objekti selvästi eritarkoitteinen kuin subjekti.

implisiittisten refleksiivien aineistossa hyvin niukalti, ja pragmaattisen ellipsin sijaan on yleensä kuvaavampaa puhua objektin tai ilmauksen semanttisesta tulkinnasta.

Ellipsi on todettu väkinäiseksi selitykseksi myös germaanisten kielten implisiittisille refleksiiveille. Hermodsson (1952: 105) sanoo objektin ellipsiä käytetyn hyvin usein pelkänä hätäkeinona (»Notbehelf») selittämään verbin intransitiivisuutta. Kaikkiaan Hermodsson pitää ellipsiselitystä vääränä (jos kohta joissain yksittäistapauksissa mahdollisenakin): sen sijaan hän katsoo, että (länsi)germaanisissa kielissä verbin samamerkityksiset intransitiivinen ja refleksiivinen variantti (ts. implisiittinen refleksiivi ja *itse*-rakenne) ovat olleet alun perin rinnakkaisia, keskenään kilpailevia muotoja, joista kumpikaan ei ole geneettisesti kehittynyt toisesta (ks. mts. 106–107).

Ellipsin käsitteen riittämättömyys implisiittisten refleksiivien semanttista motivaatiota tai syntyhistoriaa selittämään johtuu pohjimmiltaan siitä, että verbien implisiittisessä refleksiivisyydessä ei useinkaan ole kyse pelkästä syntaktisen konstituentin puutteesta (saati poistamisesta) ja Ø-konstituentin referenssin määrittämisestä. Ellipsin edellyttämä syntaktinen täydennettävyys päinvastoin on implisiittisissä refleksiiveissä usein kyseenalaista. Objektin palautettavuus on osoittautunut asteilmiöksi. Implisiittiset refleksiivit saavat merkityksensä kokonaisvaltaisesta (syntaktis-tekstuaalis-pragmaattis-)semanttisesta tulkintaprosessista, joka tapahtuu ilmauksen kulloisessakin käyttökontekstissa.

IMPLISIITTINEN REFLEKSIIVISYYS VERBIN LEKSIKAALISENA MERKITYKSENÄ

Edellä on monessa kohdin voitu havaita, että implisiittisen refleksiivin merkitys ei ole aina kontekstuaalisen tulkinnankaan tulosta, vaan verbin implisiittisrefleksiivinen käyttö voidaan usein käsittää myös sen itsenäiseksi leksikaaliseksi merkitysvariantiksi. Lyons on havainnut, että »objektin poisto»¹² on joissain tapauksissa kontekstuaalisesti määräytyvää, joissain taas »kielen leksikaalisen rakenteen piirre» (1968: 360–361), ja nähdäkseni suomen implisiittiset refleksiivit ilmentävät juuri tällaista kahtalaisuutta. Se, että objektin puute on »leksikaalisen rakenteen piirre», tarkoittaa implisiittisten refleksiivien tapauksessa sitä, että kyse ei ole verbin tilanteisesta merkitystulkinnasta vaan vakiintuneesta leksikkomerkituksesta. Tällöin verbin käyttö implisiittisenä refleksiivinä ei motivoidu (ainakaan yksinomaan) vastaavasta eksplisiittisestä refleksiivistä eikä kontekstuaalisista seikoista käsin, vaan sen refleksiivinen (tai automatiivinen) merkitys on itsenäinen ja vakiintunut. Merkityksen leksikaalisuus koskee (ainakin jossain määrin) paitsi esimerkkien 26–39 myös esimerkkien 8–25 verbejä. Tällöin verbi on polyseeminen, sen sijaan että se olisi yksimerkityksinen mutta monikäyttöinen.

Merkitykseltään vakiintuneiden, leksikaalisten implisiittisten refleksiivien olemassaoloa kuvaa hyvin seuraava esimerkkitapaus: »*Olen monta kertaa törmännyt siihen, että naiset kyselevät 'miten sä viitsit aina meikata ja laittaa itsesi' »*, sanoo meikkitaiteilija Helena Lindgren (HS kuukausiliite 15/1992 s. 18). Objektittomalla *meikata*-verbillä on esimerkissä kaksi hahmotusvaihtoehtoa: se voidaan käsittää joko osaksi *itse*-rakennetta, josta puuttuu objekti rinnastuksen aiheuttaman syntaktisen ellipsin takia, siis *meikata (itsesi) ja laittaa itse-*

¹² Lyonsin näkökulma lauseen puuttuviin konstituentteihin on prosessuaalis-generatiivinen. Siksi hän puhuu objektin poistosta (*object deletion*) eikä objektittomuudesta tai objektin puuttumisesta.

si, tai itsenäiseksi merkitykseltään leksikaaliseksi implisiittiseksi refleksiiviksi *meikata* 'meikata itsensä', johon ei kuulu *itse*-pronominiobjektia ja jota ei myöskään mielletä elliptiseksi. Merkitykseltään jälkimmäisellä tavoin vakiintuneita ovat useat esimerkkien 10–39 implisiittisistä refleksiiveistä. Merkityksen leksikaalisuus, ts. sen varastoituneisuus leksikoon, on kuitenkin asteilmiö ja vaihtelee paitsi verbi- myös puhuja- ja ehkä tilannekohtaisestikin. Merkityksen memoroituneisuus edellyttää sanan käytöltä lisäksi joltistakin yleisyyttä. — Myös muun kuin refleksiivisen objektin puuttuminen voi vakiintua verbin leksikaaliseksi ominaisuudeksi, esim. *polttaa* (tupakkaa), *imettää* (lasta), *juoda* (alkoholijuomia hallitsemattomasti).

Näkemyistä implisiittisten refleksiivien merkityksen leksikaalisesta vakiintuneisuudesta tukee myös niiden automatiivinen käyttö, esim. *Epäkesko pyörä heittää pyöriessään* (SKP s.v. *heittää*), *Metro on hivuttanut melkein kiinni Martta Varnion mökkiin* (HS 27.7.1990 s. A 11), *Kone iski puitten latvoihin* (radiouutiset 24.2.1989), *Auto ei pyri kampeamaan mihinkään suuntaan jarrutuksen aikana, vaan säilyttää suuntansa hyvin* (Tuulilasi 10/1991 s. 78), *Kiire rupesi pakkaamaan päälle* (NS s.v. *pakata*), *Tamara Lundin Junon röteästi ope-rettimainen laulahdus sinkosi kauas yli raamien* (US 30.7.1986), *Eroosio tunkee monin paikoin metsärintaman lävitse jyrkillä Alppien rinteillä* (HS 14.12.1991 s. D 1).¹³ Näillä verbeillä esiintyy niin semanttisesti refleksiivistä kuin automatiivistakin käyttöä, mutta automatiivisia käyttöyhteyksiä ei voi selittää ellipsillä, koska tällöin verbeihin ei voi luontevasti tai lainkaan liittää *itse*-pronominiobjektia (esim. *?Kone iski itsensä puitten latvoihin*, *?Auto ei pyri kampeamaan itseään mihinkään suuntaan jarrutuksen aikana* —, **Kiire rupesi pakkaamaan itseään päälle* jne.). Tämä johtuu siitä, että suomen *itse*-refleksiivipronomini on tyypillisesti (vaikkakaan ei ehdottomasti) henkilöviitteinen. Verbien merkitys voi myös olla siinä mielessä eriytynyt saman verbin transitiivisesta käytöstä, että toiminnalle ei hahmotu kohdetta eikä objektia siksi voi lisätä. Useimmat esimerkkiverbeistä ovat sen sijaan korvattavissa vastaavalla refleksiivijohdoksella (esim. *Metro on hivuttautunut melkein kiinni Martta Varnion nökkiin*, *Kone iskeytyi puitten latvoihin* jne.). Implisiittisten refleksiivien automatiivinen käyttö voidaan yleensä katsoa kyseisen transitiiviverbin itsenäiseksi intransitiiviseksi merkitysvariantiksi.

Näyttää kaikkiaan siltä, että suomessa on karkeasti kahdenlaisia implisiittisiä refleksiivejä, »kontekstuaalisia» ja »leksikaalisia». Niiden rajanvetoon ei kuitenkaan ole mitään eksplisiittisiä kriteerejä. Yksi merkki implisiittisen refleksiivin merkityksen leksikaalisuudesta on, että verbi ei käytöltään tai merkitykseltään täysin vastaa samasta verbistä muodostettua *itse*-rakennetta tai että tällaista *itse*-rakennetta ei ole olemassa. Tällainen tapaus on esim. esimerkin 12 verbipari *irrotella – irrotella itteään*, jotka eivät ole aivan synonyymisia keskenään, sekä edellisessä kappaleessa mainittu implisiittisten refleksiivien automatiivinen käyttö. Merkitykseltään leksikaalisen implisiittisen refleksiivin ero verbin muuhun Ø-objektilliseen käyttöön on myös selvä, kuten esim. esimerkkien 44–46 a- ja b-variantteja vertailemalla huomaa.

Kontekstuaalinen ja leksikaalinen merkityksenselitys eivät kuitenkaan sulje toisiaan pois. Tilanteiset tekijät ja merkityksen vakiintuneisuus kulkevat implisiittisten refleksiivien se-

¹³ Osa näistä esimerkkitapauksista voitaisiin tulkita myös semanttisesti passiiviseksi, jolloin verbin toiminnan kohdistaa subjektitarkoitteeseen sellainen inhimillinen agentti, joka ei käy ilmi lauserakenteesta, esim. *laulahdus sinkoa* ← »laulaja sinkoa laulahduksen». Raja automatiivisen ja passiivisen merkitystyyppin välillä on kuitenkin epämääräinen, mikä johtuu kielen monitulkintaisuudesta ja tilanteiden monihahmotteisuudesta (passiivin ja automatiivin rajankäynnistä ks. Koivisto 1991: 72–82).

manttisessa tulkinnassa käsi kädessä. Katsonkin »kontekstuaaliset» ja »leksikaaliset» implisiittiset refleksiivit jonkinlaisiksi prototyyppitapauksiksi, joita ei kovin puhtaina esiinny. Monissa tapauksissa kontekstin ja leksikon yhteispelin voi ajatella ilmenevän siten, että kontekstuaaliset tekijät laukaisevat verbin tietyn leksikaalisen merkitysvariantin, sen käytön implisiittisenä refleksiivinä. Käyttöyhteys vaikuttaa vääjäämättä aina kielenainesten merkityksiin, silloinkin kun niiden merkitys katsotaan kiinteäksi ja vakiintuneeksi.

Implisiittisten refleksiivien objektin palautettavuuden asteilmiön luonne voidaan nähdä myös historiallisena jatkumona kontekstuaalisesta merkitystulkinnasta leksikaaliseen merkitykseen. Tähän merkityksen leksikaalistumiskehitykseen sisältyy objektin spesifisyyden heikkeneminen: jatkumon epäspesifisessä päässä lauseeseen ei enää hahmoteta objektia eikä verbin kuvaamalle toiminnalle kohdetta. Näin verbin intransitiivinen ja transitiiivinen käytötapa ovat eriytyneet toisistaan ja edustavat eri merkityksiä.

LÄHTEET

- COMRIE, BERNARD 1988: Coreference and conjunction reduction in grammar and discourse. – John A. Hawkins (toim.), *Explaining language universals* s. 186–208. Basil Blackwell, Oxford.
- ENKVIST, NILS ERIK 1975: *Tekstilngvistiikan peruskäsitteitä*. Gaudeamus, Helsinki.
- GIVÓN, TALMY 1983: Topic continuity in discourse. The functional domain of switch-reference. – John Haiman & Pamela Munro (toim.), *Switch-reference and universal grammar* s. 51–82. John Benjamins, Amsterdam.
- HAKULINEN, AULI 1978: Nollien syntaksia. – *Rakenteita*. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978 s. 233–253. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku.
- (toim.) 1989: *Suomalaisen keskustelun keinoja I*. *Kieli* 4. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- HERMODSSON, LARS 1952: *Reflexive und intransitive Verba im älteren Westgermanischen*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- HS = Helsingin Sanomat.
- IS = Ilta-Sanomat.
- ITKONEN, TERHO 1989: *Nurmijärven murrekirja*. *Kotiseudun murrekirjoja* 10. SKST 498. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1989: *Ja*. *Rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö*. SKST 497. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KANGASMAA-MINN, EEVA 1977: *Verbien piiloderivaatiosta*. – *Sananjalka* 19 s. 5–25.
- KOIVISTO, VESA 1991: *Suomen verbikantaisten UtU-verbijohdosten semantiikkaa*. *Suomi* 161. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KULONEN-KORHONEN, ULLA 1985: *Deverbaalisten U-verbijohdosten semantiikkaa*. – *Virittäjä* 89 s. 290–309.
- LYONS, JOHN 1968: *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge University Press, Cam-

- bridge.
- MUIKKU-WERNER, PIRKKO 1991: Lauseessa on aukko: »elliptisten» ilmausten tulkinnasta. – Jussi Niemi (toim.), Papers from the eighteenth Finnish conference of linguistics s. 164–180. Kielitieteellisiä tutkimuksia 24. Joensuun yliopisto, Humanistinen tiedekunta, Joensuu.
- NS = Nykysuomen sanakirja. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. WSOY, Porvoo 1951–61.
- REINHART, TANYA 1983: Anaphora and semantic interpretation. Croom Helm, London.
- SK = Suomen Kuvalehti.
- SKP = Suomen kielen perussanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Painatuskeskus, Helsinki 1990–94.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- SUIHKONEN, PERTTI 1994: Frekventatiividerivaatio suomen murteissa. Morfologis-fonologista tarkastelua. SKST 613. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- US = Uusi Suomi.
- VIRTARANTA, PERTTI 1964: Suomen kansa muistelee. Näytteitä suomen kielen vanhoista kansanmurteista. WSOY, Porvoo.

THE SEMANTIC INTERPRETATION OF FINNISH IMPLICIT REFLEXIVES

Transitive verbs can be called implicit reflexives when they are used in a syntactically intransitive way, and when they have a derivative semantic content that is reflexive or otherwise typical of reflexive verbs (e.g. *heittää pitkäkseen* 'heittäytyä pitkäkseen; flop down', *panna maata* 'paneutua makaamaan; lie down', *oletko jo pessyt ja pukunut?* 'oletko jo peseytynyt ja pukeutunut?; have you already washed and dressed?'). The article looks at the factors which lead to an interpretation of such formally non-reflexive verbs as semantically reflexive. Material is taken from written and spoken standard Finnish and also from dialects. The discussion starts with the phenomenon of reflexive pronoun ellipsis, which has been seen as the origin of implicit reflexives in e.g. English, German and Dutch. The author examines the extent to which Finnish implicit reflexives can also be said to derive from ellipsis. The analysis follows the distinction between structural and pragmatic ellipsis.

In structural ellipsis the zero object (\emptyset) has a correlate in the immediate context. The reference may be anaphoric (e.g. *Palaisin Kölniin kerjuupussi selässä? Ennen hirtän itseni!* — *Jos hirtät \emptyset , mene hirttämään \emptyset mahdollisimman kauas Verellosta.* 'Would I return to Cologne with a begging bag on

▷

my back? I would sooner hang myself! — If you hang Ø, go and hang Ø as far away as possible from Vercello.’); or it may be cataphoric (e.g. [headline:] *Uskalla venyttää Ø!* [text:] *Mitä pitäisi uskaltaa? »Venyttää itseään semmoiseen, johon ei ole kuvitellut pystyvänsä.»* ’Dare to stretch Ø! What should one dare? »To stretch oneself into such [a shape] that one has not imagined one could.»’). In the first example, the object of the verb is first the reflexive pronoun *itse* and then, with the same verb, a zero object; it is the form of the reflexive pronoun that determines the reference of the zero object, or at least helps to determine it. Even if a reflexive pronoun occurs with a non-identical verb, this may still facilitate the interpretation of the zero object as reflexive, as in *Kehitä itseäsi kouluttamalla Ø — lue vaikka kieliä* ’Develop yourself by educating Ø — study languages, for instance’.

Finnish also has reflexive derivative morphemes that form derivatives synonymous with structures consisting of reflexive pronouns. The presence of such a morpheme can also facilitate an implicit reflexive interpretation of a zero object, as in *Pohjoisessa ammutaan Ø, muualla hirttä-ydy-tään* (reflexive morpheme in boldface) ’In the north they shoot Ø [i.e. shoot themselves], elsewhere they hang themselves’. Without the presence of the reflexive morpheme, the zero object of *shoot* could be interpreted differently. Cases of this kind, in which the reflexive derivative morpheme corresponds to the zero constituent, cannot be regarded as ellipsis.

Structural ellipsis across clauses was rare in conjunction with implicit reflexives. Cases of pragmatic ellipsis, however, were frequent. Here, the object is not recoverable from the text but from the speech situation or general knowledge, e.g. *Joskus, kun olen sutjakkaassa kunnossa, tällään Ø ja meikkaan Ø ja lähden diskoon* ’Sometimes when I am in good [slim] shape I make Ø smart and make Ø up and go to a disco’; *Miss Suomi lihottaa Ø!* ’Miss Finland is fattening Ø [i.e. putting on weight]’; *Oli varmaan huvittavan näköistä, kun minä siellä ötököiden seassa kääntelin Ø ja vääntelin Ø* ’it must have looked funny when I was there among the bugs twisting Ø and turning Ø’. Another possibility is to consider these examples as holistic semantic interpretations of objectless verbs, in which case relevant factors affecting the interpretation include syntactic structure, text environment, speech situation, cultural context and pragmatic factors. Anaphoric relations are typically determined by the combined influence of grammatical and extralinguistic factors. Additionally, it is often possible to take an implicit reflexive as an independent lexical semantic variant of a transitive verb, the meaning of which is not the result of a contextual interpretation. However, there is no clear-cut borderline between a situational semantic interpretation and an established lexical meaning. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *Vesa.Koivisto@Helsinki.FI*